

СВОЄРІДНІСТЬ ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНОЇ ПОЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ

Олег Ануфрієв
Київ

Система образів - символів українського пісенного фольклору є особливим способом відтворення дійсності. Символіка народної поезії – це стійке, строго диференційоване за змістом уявлення, яке викликає постійне коло асоціацій в певній поетичній системі.

У мистецтві символ – це універсальна естетична категорія , що розкривається через зіставлення із суміжними категоріями художнього образу, з одного боку знаку, з іншого – алегорії. Принципова відмінність символу не можна дешифрувати простим зусиллям розуму, не існує як певна раціональна формула , яку можна «вкласти» в образ, а потім - витягти із нього.

Символ у мистецтві характеризується тим, що зміст і цінність його виражає багатозначністю. Сама структура символу спрямована на те, щоб через кожне часткове вище дати цілісний образ світу.

Поняття образу-символу у мистецтві, зокрема словесному, - триєдине: об'єктивно - пізнавальне, суб'єктивно-творче та знаково-узагальнююче (зумовлює багатозначність). Дві перші характеристики - це специфіка образу, третя - символу.

Культурно-філософська та етнологічна думка переважно розмежовує поняття образу і символу. Під час аналізу світоглядно-мистецького процесу послуговується або образом (Ф. Шеллінг , Г. Гегель, О. Потебня , М. Костомаров, М. Бахтін, Д. Ліхачов), або символом (А. Лосєв, А. Рубер, М. Новикова).

Головним для розуміння суті художнього символу є саме те положення, що символ вказує на вихід образу за власні межі, на наявність певного

смислу, нероздільного злитого з образом, однак йому не тотожного. Символ має двоєдиний предметний образ і глибинний смисл. Ці два полюси взаємопротилежні і взаємозалежні водночас, бо смисл втрачає поза образом свою наявність, образ поза смислом розпадається на складові.

Художній образ відбиває і осмислює дійсність. До того ж це відбиття є духовно емоційним, бо художній образ належить до двох сфер- реальної дійсності та процесу мислення і образо творення. Цей творчий процес перетворює світ відповідно до необмежених духовних запитів людини, її цілеспрямованої активності і цілісного ідеалу.

Як зазначає Е.Кассіерер, «духовне значення і матеріальний носій у символі утворюють нероздільну єдність». Отже, художньо-словесний образ відбиває і осмислює дійсність і виступає чи не найточнішим і найтоншим конденсатором народних уявлень та знань про час. Він розкриває:

1.Спосіб і вміння сприймати об'єктивну реальну дійсність.

2.Духовно-емоційну і ціннісну творчу діяльність автора(народного колективу).

3.Силу символічних структур для опанування і приборкання невловимої стихії часу, від якої людина цілковито залежна і які, в свою чергу, виступають посередникам між об'єктивним космічним і суб'єктивним прожитим часом, а також утворюють те, що нині означається « культурним досвідом часу».

Система образів-символів пісенного фольклору відтворює різні етапи формування народнопоетичного сприйняття часу. Народна пісенна система часу розкриває єдність двох рівнів формування образів-символів:жанрово-символічного і світоглядного в аспекті часу. На жанровому рівні динаміка створювалась ритуалом,міфом (від обрядового фольклору до пісенної лірики про долю людини).На світоглядному рівні час сприймався на рівні моделей від циклічного коло обігу життя природи і людини до цінностей миті життя, миті стану і настрою особистості.

Час формування обрядової символіки,символів-архетипів збігається із діалогічним світорозумінням, у якому передбачається тотожність

символічної форми і значення, що включає будь-яку рефлексію над символом.

У обрядових текстах символи-архетипи(хліб,вода,вогонь,дім, сонце, місяць , коло) наближені до знака із відносно визначеним значенням (колесо-сонце, коза-символ плодючості,урожаю ,місяць-господар, сонце-господиня, мати-єднання між світами живих і мертвих, подружньої пари. Система архетипних символів обрядового фольклору переважно розкриває циклічне сприйняття часу.

Символи-кліше є усталеними. Вони мають досить широке, але традиційне значення. Вони формувалися ще в часи міфологічного світогляду(молодість символізують весна,розцвітання природи, зелень,вода - єднання людей). Такі символи були відкритими для сприйняття нових нашарувань значень архетипічне значення калини як медитатора між світами стає символом дівчини, краси, молодості, а також як символу України. Символи-кліше є і в обрядових текстах, образний паралелізм віку людини і природи в родинно обрядовій пісенності, і в ліричних піснях(ріка, трава-дівчина,пшениця-жінка).

Система символів ліричних пісень є якісно відмінною від системи символів обрядових пісенних текстів. Система поза обрядової лірики є психологічною,значення її твориться контекстом, внутрішнім психологічним станом творця і виконавця. Тому знакове визначення значень символів-архетипів,символів-кліше поступається в ліричних піснях образно-символічній багатозначності.

Потебня відзначає: «Оскільки символізм є залишком глибокої давнини, натрапити на нього можна переважно там, де повільніше відбувається відмежування думки від мови і куди повільніше проникає нове. Загалом думка чоловіка ширша, рухливіша, мінливіша з огляду на нові, об'єднані в ній стихії, ніж думка жінки, замкнутої в коло плинно-мінливого побуту, більш близької до природи і непорушного розмаїття явищ. Жінка- переважно охоронниця обрядів і вірувань,давно заціпенілого і вже не зрозумілого

язичництва. Тому зв'язок з мовою і символом , що характеризує жіночі пісні зустрічається в чоловічих значно менше».

Найдавнішими, найглибшими, а відтак і найпоширенішими є символи - архетипи. Вони у пісенних текстах, у двох своїх формах: у юнгівському значенні « як мотиви і їх комбінації, наділені властивостями всюдисутності ,універсальні стійкі психічні схеми (фігури), вони підсвідомо відтворюються і набувають змісту в ритуалі, міфі, символі, віруваннях, а також у художній творчості і як наскрізні образи-ідеї певної культур, ментальності, картини світу. В українському пісенному фольклорі символи-архетипи(коло,гора-низ,небо-земля, вогонь-вода, світо творче дерево. Дерево життя, міст,хліб виражають основи світогляду народу, первинні часові відчуття, цілісність космологічного і часопросторового сприйняття дійсності. Вони виражають універсальні архетипічні структури і національну їх специфіку (у варіативності

і ритуально-міфологічній визначеності кожного).Так, загальна семантика світо творчого древа часу, пов'язаного з ним деревом роду(верба,явір, калина, яблуня, вишня).Воно виступає у пісенних текстах і в інваріантах(стовп, пеньок тощо).

Символи-архетипи в українських піснях виражають:

1.Ідею кола часу його циклічного оновлення – хліб, снім соломи, вінок,колесо,хороводи, вегетаційні обряди (просо,огірочки, горох),ритуальні дійства в контексті міфу про вмираючого і воскресаючого Бога.

2.Солярні символи виражають ідею відповідності колового руху сонця по небу,циклів життя природи і хліборобського циклу - хліб (Калита,Великодній колач чи пасха, весільний коровай , поминальні колачі і колово, мак, писанки.

3. Ідею гармонії та єдності часопростору - дерево-море.

4.Ідею єдності між циклами природи, життям поколінь, етапами життя людини: міст (у колядках, веснянках, весільних та ліричних піснях).ворота (

небесні ворота у колядках та веснянках, земні ворота у весільних та ліричних піснях).птахи як душі предків та поминальні обряди.

Символи-архетипи найбільше збереженні в обрядових текстах календарно-обрядового і родинно-обрядового циклів.

Хліб є визначальним у системі образно-художнього відтворення дійсності, є образом, що символізує сонце і природу та хліборобську циклічність.

Пане господарю,
Да й застілай столи, столи тесовії,
Клади паляниці з ярової пшениці...
Ой у нашого господар енца-
Подвіренько красно вметено,
На тім подвіреньку світлонька стоїть,
А в тій світлоньці тисові обруси,
На тих обрусах все колачево,
Все колачево житні, пшеничні.

У цій колядці Різдвяне оновлення і гармонію буття символізує чисто виметене подвір'я, світлонька із столом (як упорядкований простір), покритий стіл- охоронений оберегом (у міфологічній свідомості- духом-душею небіжчика).

Хліб супроводжує людину все життя - від народження й до смерті – і несе на собі два основних значення: символізація хліборобської господарчої діяльності і символ весняного проізростання.

Узорний хліб - це віршинний етап у освоєнні зерна, вживання його та мистецький вияв духовного життя українців. Отже, хліб, як найвищий витвір хліборобської культури, є важливим символом зимового циклу свят, чим і зумовлений масив хліборобських величальних і побажальних сюжетів:

Ой як се було на початку світа, соколочки
Не було тоді ні хліба, ні землі,
Тільки-но було синє море,

На тім синім морі- явір зелененький, жітойко ,
На тім яво рейку на горі гніздечко,пшеничка,
Третій пожитойко- трава зеленойка
На хлібонько,
Яра пшеничка – на проскуройки
А в тім гніздойку три
Впускали вони ся в синє море,
З синього моря – три
Перший пожитайко-вози ми
Другий пожитайко – яра
Вози ми житойко – людям.

Текст колядки має нашарування різних світоглядних систем, а загальний найглибший шар значень виражає архаїчний міфологічний світогляд про стан творення світу: початок світу, тобто первинний хаос, пізніше упорядкований космос з гармонією часопростору.

Птахи- як творці життя на дереві світовому. Сфера застосування пшениці вказує на ще один шар світогляду – християнський. Нашарування різних значень символу хліба у тексті колядки розкриває визначальність і цілісність його для різних систем світогляду у контексті відповідних картин світу.

Зауважимо, що хліб є обов'язковим у кожному родинно-обрядовому святі.

З хлібом приходять до ново родженого,весільний коровай і хліб – колач та коливо на поминальній тризні. Тобто, всі рівні рубіжності світів у житті людини.

Отже,осмислення символу хліба саме в обрядовому пісенному фольклорі як солярного світо творчого, як хліборобського символу та медитивного у житті людини вказує на його архетипічність в аспекті сакрального знаку підсвідомості(солярний і світотворчий) і в аспекті

наскрізного образу ідеї ментальності(хліборобський та медитивний у житті людини).

Сніп соломи є близьким за значенням до хліба символом пісенного фольклору. Проте купальський обряд плетіння солом'яного опудала Марени символізує очищення перед новим врожаєм, що акцентує значення аграрного і людського(у купальському молодіжному дійстві) циклічного коло обігу життя.

В українському пісенному фольклорі колесо є символом Сонця і символом циклічного ритму неба в цілому,що відповідає індоєвропейській традиції образу « колеса-громовержця».

Танки-кола(хороводи) є специфічною особливістю ритуально-міфологічних дійств (переважно весняного циклу).Тому веснянки і співають, і водять. Рух кола за малим винятком завжди йде за сонцем, тобто у такому напрямку,як сонце «ходить по небу» - зі сходу на захід. Коло танку виражає не лише циклічну модель часу, а й захищеність, безпеку людини у такому колі і негативну силу поза цим колом.

Танки-кола яскраво розкривають ідею циклічності плину часу природи і людини в ній,захищеність і безпеку людини в полі, тобто в циклічному коло обігу часу.

Вінок має близьке до танку-кола символічне значення циклічного коло обігу та сонця. Проте більшою мірою,ніж танок, виражає ідею коло обігу природи. Тому символ вінка є у багатьох обрядових святах(веснянкові, купальські, обжинкові вінки із жита,пшениці).

Котився віночок по полю.

Просився женчиків в стодолю:

Візьміте з собою.

Ой занесіте в стодолю.

Положите мене в сторону,

Нехай я в стодолі леготу,

Поки знов на ниву прилечу.

У купальському обряді символ вінка має нашарування значень різних картин світу. У контексті циклічності моделі часу та архетипічних символів вінок уособлює сонце. І у глибинній ідеї свята-животворчої єдності вогню і води - вінок на воді символізує саме вогонь на воді.

Інший рівень значень має вінок, як вік та доля дівчини, що виражає лінійну модель часу. В обрядових текстах пісень образ вінка символізує сонце та циклічний коло обіг природи.

День-ніч виступає основною часовою антиномією. Диференціація дня і ночі була первинною характеристикою часової упорядкованості космосу.

Пісенні тексти свідчать, що події більшості сюжетів розгортаються вночі або вранці й увечері. Дійства більшості обрядових свят відбувається увечері або вночі (Різдво, Купала). Проблеми душевних почуттів постають також уночі (побачення закоханих, кохання чарівного зілля, переселення души померлих у рослини, розмова з небіжчиками). Нічні сюжети колядок, купальських пісень можна пояснити кризовим характером цих свят-спадним (Купала) чи висхідним (Різдво) сонцестоянням. Нічні сюжети поезії колядок, купальських пісень можна пояснити романтичністю і таємничістю ночі.

«У язичницькому світосприйнятті (християни у душі також язичники) ніч могутніша, природніша, космічніша від дня, тому вона й більш відповідна для найважливіших священних текстів і подій (Новикова М.)

О.Потебня тлумачить денно-нічний дуалізм так: «...пора, коли день стикається з ніччю – сутінки ранкові і вечірні – час між кінцем одного початком іншого світового періоду... Сутінки – час, коли стикається і відділяється щастя від нещастя».

У українському фольклорі та його традиції, переважає місяць, як символ чоловіка:

Як у місяця роги золоті,

У Іванька русі кучері...

Там за горою, за кам'яною,

Світить місяць з ясною зорою.

Там Семенонько сіно косить,

Сіно косить, під коня носить.

Для визначення часу в ночі слугував голос півня. Тому у фольклорі досить

Часто згадуються півні, які співають уперше, вдругу, втретє.

Дерево світове - дерево часу, дерево роду. Однією з визначальних якостей часу є його невіддільність від простору особливо в часо-просторовому континуумі земного буття людини. Як зауважував О.Потебня : « Уявлення старості, давності, протяжності часу в образі висоти дерева є окремий випадок звичайного прийому думки вимірювати час простором. Такий вертикальний часопростір перегукується з деревом роду, що відтворює корінь, пень, батько, пора-мати, дружина, гіллячки-діти. Це символізує зв'язок минулого і майбутнього. У зв'язку з цим необхідно зауважити також образ дерева часу: корінь - минуле, стовбур-сучасне, крона-майбутнє.

Глибинне почуття єдності, родинності символізує дерево роду:

А в нашого пана-пана Івана,

Стояла яблунь посеред двора,

На тій яблуні золота кора,

Золота кора – то його жона,

А що віточки- його донечки,

А що сучечки- його синочки.

Родове дерево об'єднує час батьків, дітей і онуків (калинові віти-маленькі діти) і щастя – долю, яку матір-батько дали чи не дали дитині.

Спорідненими із образом родового дерева є образи лугу, лісу, бору, пенька, що символізують образ батька, рід. Родове древо пов'язане з часовим. За посередництва часового древа здійснюється уявне повернення в минуле і зв'язок з померлими - причому не обов'язково з родичами.

Летіла зозуля та в сад ховаючи:

Плакала дівчина, за старого йдучи.

Умер старий, умер, за молодого пошла.

У щастя стратила, і долі не найшла.

Де в полі могила з вітром говорила,

Там молода старого із гробу будила:

«Встань, старий, встань, червона калино,

Вже мені з тобою говорити мило!»

Дерево як архетипічний символ єдності і вічності в обрядовому пісенному фольклорі виявляється в різних значеннях: дерева світо творчого (в сюжетах про море і явір), дерева часового (що єднає минуле, теперішнє і майбутнє) і дерева роду, яке конденсує в собі попередні два значення. Цим пояснюються таке поширення символу дерева у весільному обряді (гільце), у похоронному (дерев'яне труно або смерть козака під деревом).

Ворота, міст символізують перехід із одного часового виміру буття до іншого, єднання різних поколінь чи просто людей. Символи мосту, воріт у календарно-обрядових текстах мають спільне значення –єднання близького і далекого, земного життя і того світу.

Свята річного циклу тісно пов'язані і з приходом Нового року, нового врожаю і оновлення природи, а разом з цим і душ «дідів», то закономірним є поширення символу мосту і воріт у обрядовій поезії.

Значення народження нового, зокрема родинного життя, прослідковується і в родинно-обрядовій поезії (в родинних піснях). Тому символічною є зустріч молодого чи молодої коло воріт, зустріч молодих біля дому, перехід (перенесення молодої) через поріг тощо.

Помощу мости все перстневії,

Поставлю стовпи всі золотії,

Повішу ковдри всі шовковії,

А як будеш ти дівочку вести,

Зобряжчать мости все перстневії,

Засяють стовпи всі золотії,

Замають ковдри всі шовковії

Загорять святи всі восковії.

У цій весільно-величальній пісні вибудовується цілісна картина всього подружнього життя: «мости перстові- на єднання, «стовпи золоті»- як трансформація образу родового дерева (подібне є і в колядках,де згадується двір господаря на стовпах золотих, або стовп посеред двору, на якому сидить сокіл). «Ковдри шовковії» можна тлумачити як покривання молодих (за О.Потебнею покривання символізує одруження і супроводжується такими образами як хмара,листя тощо, а також як символ здоров'я,багатства і краси.

«Свічі восковії» напевне вказують на обряд вінчання в церкві – символізують силу любові, яка горить, аж віск тане.

Значення символу птахів найтісніше пов'язане з символами мосту і воріт. Адже птахи(найчастіше у народній уяві жайворонок,зозуля,голуби тощо)долають той уявний і реальний міст,перелітають ворота або сповістити про новий етап у коло обігу сонця,природного циклу,людського життя.

Пригадаємо, у колядках поширений мотив прильоту «ластівоньки,жайворона,гоголя навесні,зокрема обряд ліплення жайворонків із тіста на «Сорок святих»,а також «гулі» у колискових та «голубочки» у весільних текстах пісень та обрядах. При всій їх різноманітності «пташині символи» мають спільне значення – вісників та душ померлих.

У текстах обрядових пісень птахи перелітають через»небесні ворота» і сповіщають про початок нового року,пророкують добро,щастя і надію, позитивний перехід (колядках – на нове коло Сонця,у веснянках – на новий цикл життя природи), а разом із цим добробут і статки.

Ой сивая та і зозуленька

Щедрий вечір,добрий вечір,

Добрим людям на здоров'я!

Таке уявлення про птахів співзвучне міфопоетичною свідомістю,для якої більшість птахів були тотемами(бусол,лелека,ворон,сокіл,орел тощо).

Відголоском тотемної функції птахів є сюжети про те, як мати, батько, дочка перекидається у птаха аби повернутися до роду, до рідного дворища. Так, відсутнього на весіллі дочки батька - небіжчика символізує селезень, або зозуля, як символ покійної матері. Соловейко може також виступати медитатором, вістуном із світу живих до померлих.

(Та нема родини ні половини-Нема мого батенька Пошлю соловейка, пошлю маленького По батька рідненького) Отже, вказані значення символу птаха (у його варіативності) розкривають закономірність розміщення "голубочків", сокола, орла у кронах Дерева Світового, Дерева Роду. Птахи, які легко долають "небесні ворота" перелітають уявні мости між небом і землею, є втіленням душ небіжчиків, а також тих, хто змушений бути далеко від роду. Саме цим птахи виражають єдність часу -минулого з майбутнім у миті теперішній (в обрядовому дійстві птаха -передвісники).

У пісенних текстах, як і в народній уяві від міфологічних часів, антиномія мертві-живі не випадково на перший порядок ставить саме покійників. Адже, як зауважує М.Новикова, мертвий могутніший від живого: духи предків забезпечують добробут родові своїх живих нащадків,- не навпаки.

Пошану померлим віддають в усі великі обрядові свята (на Різдво, Рахманний Великдень).

У контексті символу мертвих-живих важливо зауважити різне його значення залежно від системи світогляду: картини світу. Дуалізм мертвих - живих зумовлений міфопоетичною циклічною моделлю часу, коли колообіг часу природи не ідентифікує драматизм життя особистості. Померлі живуть часто поряд із живими. Вони переважно амбівалентні.

За народною уявою, чи не найшкідливішими є русалки, які навесні у місяць і зорі виходять з води і можуть залоскотати живих. Русалками є дівчата або молоді жінки, котрі під час купання втопилися.

Поширена антиномія мертві - живі розкриває міфопоетичну уяву про силу померлих (переважно у контексті роду). І разом з цим неперервність

часу між різними поколіннями, що відтворює неперервність часопростору, буття людини.

Проаналізовані основні і найпоширеніші символи архетипи (хліб, дерево світове, дерево роду і дерево часу, ворота, міст, птахи, мертві-живі) розкривають цілісну світоглядну систему часу. Тобто гармонію і порядкованість космогонічного буття. Дерево світотворче, триєдність сонця, місяця, води, часову неперервність між природними циклами (щорічне Різдво Сонця та весняний Великдень природи, взаємозв'язок померлих і живих) та вічність буття, виражена у циклічному відчутті часу (річне коло свят та циклічні родинно-обрядові свята дійства).

Більшою мірою, аніж символи-архетипи, ідею єдності людини і природи відтворюють *символи-кліше*. Ця група символів є чи не найпоширенішою у пісенному фольклорі. Символи-кліше зустрічаються як у текстах пісень.

обрядового фольклору, так і ліричних. Вони передають образний паралелізм стану природи і віку людини, зокрема, п'ять років (днів) і вікових етапів людини. Символами-кліше виступають, як правило, образами рослинного і тваринного світу. Такі символи формулюються у текстах пісень, коли видокремлюється ряд індивідуального життя людини, хоч і у тісному паралелізмі з природою.

Цикл життя природи відтворює рух від народження - відродження її на весні через лік енергії у день літнього сонцестояння до смерті взимку в день драматичного катарсису - зимового сонцевороту. Цим зумовлений і образний паралелізм народної пісенності, де весна символізує юність, літо - етап найвищого розквіту сили та енергії, осінь - зрілість і зима - старість і смерть. Це дає підстави на думку Усатенко Т.О. розглядати символи - кліше у контексті лінійної односпрямованості часу життя людини від народження до смерті.

Символи-кліше можна сформувати у три основні групи:

1) символи, що відтворюють перебіг часу людського життя - ріка, дорога та дерево роду,

2) символи, що передають певний віковий етап чи перехід в інший віковий період життя - пори року і стан природи в них, вино-вода, символіка кольорів, вінок, міст(ворота, поріг).

3) символічний паралелізм: калина - жінка, кінь - чоловік.

Ріка, як символ, що відтворює перебіг часу людського життя, поширена в українській народній пісні. У міфології ріка ототожнюється із Деревом Світовим, з мостом між різними світами. В українській пісенності символ ріки безпосередньо пов'язана з життям людини. Ріка у піснях символізує віддаленість у періодах життя і часи подій, особливо наголошуємо - не розірваність, а саме віддаленість. Особливо поширене в українських піснях значення символу ріки - єднання закоханих, парубання, як визначальний, "острівний" етап життя людини. Ріка єднає людей, проте, береги різні і необ'єднані (без мосту, броду, кладки) - як не об'єднані долі.

По тім боці Дунаю Та накажіте дівочці,

Та вівчар вівці згоняє, Та нехай вона мене не жде,

Та на молодців гукає: Та нехай вона заміж іде. Ой ви, хлопці-молодці,

Символічного значення віку людини набуває пісня про те, як послала баба діда калину ламати тощо. Семантичне близьким до значення символу ріки є символ дороги, що також виражає перебіг часу людського життя.

Символи Ріки та Дороги розкривають односпрямованість і незворотність часу життя людини від народження до смерті. Здійснюють зв'язок між родом, єднають молодих, а також у контексті із символом мосту єднають в одне нерозривне ціле вікові етапи людського життя.

Дерево часу - дерево роду в аспекті віку людини, з одного боку, виражає єдність поколінь: мати-дочка, син-батько тощо, а з іншого - відповідність етапів росту і рівні в структури дерева з віком людини, його основними періодами. Цим можна пояснити те, що переважна більшість пісенних

сюжетів відбувається навколо дерева (зустрічі і розлука молодих, повернення дочки до

дому в образі пташки, яка сіла на дерево, смерть переважно козака під деревом):

Ой три літа, три неділі, Як козака в лісі вбили, Під явором зелененьким, Лежить козак молоденький. Закономірними є символічні паралелізми калини і жіночого життя: калина в цвіту - молода дівчина, калину ламати - заміж брати, віти сколола - зажурилася, грона калини - доля жіноча тощо. Характерною є весільна пісня, яка виконується в період покривання молодої хусткою.

Перед порогом могила, А в тій могилі калина, Спустила гілечка щодому, Час вам дівочки додому. Поріг, як і ворота, символізує межу між світами, підсиленням значення цієї межовості є і образ могили. А калина гілечка спустила - дівчина зажурилася, що більше не їй разом із подругами.

Отже, світотворчий архетип Дерева виражає в ліричних та окремих родинно-обрядових піснях ідею зв'язку поколінь та поета цінності життя людини у відповідності із переміщенням по символічному: дереву від крони (дитинства) до коріння (зрілості і смерті).

Образний паралелізм пір року і етапів віку людини поширений у ліричних та родинно-обрядових піснях. Час юності символізує весна, розквіт і зелень природи. Ясне сонце, щебіт птахів-тобто біологічна молодість природи, зумовлена циклічністю, що у фольклорі спільна для людини і природи.

Де Ганнуся походжала, Яра рутонька породжала,

А де Нестерло коня нас, Виріс барвінок аж до пояс. Як ми з тобою любилися - Сухі дуби розвилися.

У текстах українських пісень виділяється група символів на означення молодого парубка: явір зелененький, молодий дубочок, барвінок. А також сокіл, місяць і, звичайно, вороний кінь.

...дівчинонька Приблудила під дуб зелененький Аж там стоїть козак молоденький. Різноманітнішою є група символів на означення молодого віку дівчини у народних піснях. Так, дівчину в молодості символізують розквіт природи, калина - малина, зелена трава. Енергію молодості символізує молоде вино, чистоту і ніжність дівчини - біла лебідка, голубка, а також символи зорі-зоряниці, яблука-сонця.

Проте у піснях відзначаються символи, що означають дівочу цноту, перехід дівчини у стан заміжної жінки. Це такі символи як вінок (дівчата мали право одягати його лише після 13 років), рута, калина. Втрата вінка, розтоптана

чи зірвана калина, рута символізують втрату дівочої цноти. І не лише фізіологічну, а радше як духовну, моральну, психологічну.

Темного лугу качина, Купували куші, не продала, Доброго батька дитина, Прохали хлопці, не дала, Хоть вона по ночам ходила, Шовком ніженьки зв'язача, Та при собі калину носила, Для свого друга держача. Символічною є також *кольорова гама*. Для молодості характерними є зелений (як весна і розквіт природи), білий (к чистота і непорочність), червоний, з одного боку - здоров'я, а з іншого - вогонь, а від так кохання і сила почуття: "зелений дубе", "червона калина".

Зрілість чоловіка символізує кремезний дуб, кінь, зрілість жінки - пшениця, вода.

Отже, символи-кліше мають головне значення - передавати плин людського життя від народження до смерті паралельно із циклом життя природи. Це виражається в єдності поколінь (символи ріки, дороги, дерева роду), закономірностях перебігу етапів життя людини.

Психологічні символи є особливою образно-художньою системою відтворення дійсності і відчуття часопростору. На відміну від проаналізованих нами систем символів-архетипів і символів-кліше, психологічні символи близькі до часу миті, у якій сконденсоване минуле і майбутнє, часу, як миті людського життя у вічності природи. Символі-

архетипи є більшою мірою знаки, певний загальнолюдський і національний код інформації, що у текстах народних пісень трансформується через уяву для відтворення певного типу світовідчуття і світосприйняття.

Символи-кліше - є знаками посередниками, що намагаються узгодити інформацію, знання про перебіг часу природний, так би мовити, об'єктивний, і перебіг часу, який відчуває - людина упродовж життя, власне людське.

Психологічні символи є переважно образами-символами, оскільки творяться на чуттєво-досвідному рівні і виражають стан, настрій, почуття автора, творця у співпереживанні з виконавцем. Значення психологічних образів-символів розкривається лише у контексті пісенного тексту і певного досвідно-емоційного стану людини. Символи архетипи і частково символи-кліше у текстах обрядових пісень відтворюються виконавцями, не потребуючи і відтворення, збереження і продовження етнічної інформації і пам'яті пращурів.

Система психологічних символів не має якихось особливих, притаманних лише їй образів-символів. Контекст і чуттєво-досвідний та інтелектуальний стан виконавця, послуговуючись традиційними, архетипічними символами (коня, калини, поля, моря, гори), творять психологічні образи-символи, як і часто набувають нового значення. Так, наприклад, образ-символ криниці виражає архетипічне значення межі, переходу із одного часопростору у інший. Вода у криниці має таке символічне значення, як і вода у річці: еднає молодих і передбачає їм долю. Проте криниця має і власне значення - колодце млина обмеженого часопростору (джерела -води), а тим самим певної миті у перетині постійного колообігу природи і незворотної плинності часу людського життя. Ці значення виражають час в системі моделей сприйняття. На рівні психологічних символи - криниця втілює мить молодості, мить радості спілкування.

Так, наприклад, Доля у текстах переважно ліричних пісень виступає мірилом часу життя людини, що доля - це частина щастя, якою наділена

кожна людина. І тому чим більша ця частина, наділена людині від народження - тим більше щастя. Уявлення про долю божу виявляється як втілення надзвичайної сили, дії якій зумовлюють як окремі події, так і все життя людини:

Хоть же він заручений, як говорять люде, А коли він сужений, то він моїм буде. Така визначеність долі широко виражена у повір'ях та легендах про шкodu чи, частіше, допомогу долі, втіленої в образі жінки, людям. Проте у народних піснях мотив готовності людини зустріти визначену їй долю поєднується із мотивом вибору її, тобто мотив виклику долі.

Та повезу гірку долю на торг торгувати, Усі люди долю знають - не йдуть купувати. Як поезу долю із торгу додому, Та як кину гірку долю із воза додому: Отут тобі гірка доле, отут пропадати, Що не вміла, гірка доле, мене шанувати. Навіть короткий аналіз образів-символів, що виражають з одного боку миттєвість життя людини у коло обігу. Вічності та цінність і пам'ять про мить молодості і радості, а з іншого - доля людини як вимір часу людського життя розкривають специфіку творення психологічних символів. Вони враховують етнічний архетипічний код народних уявлень і знань, та чуттєво-досвідне сприйняття дійсності, момент співпереживання автора-творця і виконавця.

Осібне місце в системі образів-символів українського фольклору займають метачасові образи-символи *калини, явору-дерева, поля (степу)*, які є архетипами культури - наскрізними образами-ідеями певної культури, ментальності, картини світу (Кримський С).

Метачасовість образу-символу калини зумовлює його багатозначність, в основі якого є медитативність, рубіжність між світами дівчини-жінки, молодості-одруження, зрілості, життя земного і потойбічного.

Калина є двійником (супутником) долі жінки, яка є основою незнищенності роду і неперервності часу спрямованого в майбутнє.

.Сучасна трансформація образу калини в символ України зумовлена саме цими двома основними значеннями образу-символу: медитативності і

жіночого, життєтворчого начала. Медитативність передбачає перспективу, новий вимір, майбутнє, а не кінець.

Інший архетип - *дерево* - є загальносвітовим культурним архетипом (у юнгівському його розумінні) цілісної триєдності часу, зв'язку поколінь і світотворення (Юнг К.) Цей архетип має національну специфіку, що виражається в образах явора, верби, калини, і разом з простором творить порядковану цілісність буття часопростору.

Отже, система образів-символів художнього часу виражає цілісне розуміння часу. Це відтворюється на рівні світоглядних символів-архетипів, у яких закодована і трансформується із покоління в покоління інформація про гармонію часопростору, неперервність буття і вічність оновлення Сонця і природи. Прагнення узгодити загальні світоглядні структури і моделі часопростору з часом віку людини знайшло своє виваження у символах-кліше. Досвідно-емоційне відчуття цінності миті людського життя з погляду Вічності розкривають психологічні образи-символи художнього часу, значення яких розкривається у контексті пісні.

Література:

1. Художня і традиційно-побутова культура народу, К., 1983.
2. Этнография восточных славян: очерки традиционной культуры. М., 1987.
3. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. Львів, 1969 .
4. Біняшевський Б. Українські писанки. К., 1968.
5. Грица С.И. Семантика народного мелосу і конкретне середовище його побутування Народна творчість та етнографія. К., 1976, №3, с. 43.
6. Грица С.И. Межэтнические связи в фольклоре пограничій . Национальные традиции и процес интернационализации. К., 1987, с 78-79

7. Грица С.И. Многоуровневый анализ народного творчества. Методы изучения фольклора, Л., 1983.
- 8.Кримський С. Універсали українського менталітету. Кур'єр Юнеско, вересень-жовтень, 1992, с.73-76.
- 9.Кримський С Сприймавши серцем, досягнувши розумом . Національні архетипи як втілення долі та історичного досвіду народу. Віче, серпень, 1993, с75-83.
- 10.10. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст К., 1993.
- 11.Мистецтво та етнос (культурологічний аспект).-К., 1991.
- 12.Мистецтво, фольклор та етнографія слов'янських народів. -К., 1993 .
- 13.13. Культурне відродження України.- Тернопіль, 1993.
- 14.Культура і побут населення України.- К, 1993.
- 13.Пономарьов А. Українська етнографія.-К 1994.
- 16.Севакко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку.- К., 1974.